

From the Islamic Revolution to the New Islamic Civilization: Re-reading the Geopolitical Perspective of Civilizations

Ibrahim Rouhi Kiase¹ , Majid Vali Shariat Panahi² , Ali Asghar Esmail Pour Roshan³

1. Phd student, Department of Geography, Y.I.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email:

ebrahimrohi@iau.ac.ir

2. Associate Professor, Department of Geography, Y.I.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email:

majidshareeatpanahi@iausr.ac.ir

3. Assistant Professor, Department of Geography, Y.I.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email:

aliesmaeilpurroshan@iau.ac.ir

ARTICLE INFO

Article type:
Research Paper

Article history:

Received: 28 March
2025

Revised: November 27,
2025

Accepted: April 28,
2026

Published: April 28,
2026

Keywords:

Geopolitics Islamic
civilization Islamic
Revolution Formation of
civilization

Abstract

The Islamic Revolution of Iran is the most important contemporary Islamic movement that is considered a symbol of Islamism in the present era. This revolution was a movement that, due to its unique characteristics, surprised all thinkers and appeared as a mystery to analysts. Islamic beliefs, leadership, and institutions have played an important role in Middle Eastern politics. As it can be said, the history and beliefs of Shiite Islam were the foundation of the ideology of the Islamic Revolution and one of its most important roots. On the other hand, after the victory of the Islamic Revolution, the discussion of the export of the revolution and the impact of the Islamic Revolution of Iran on Islamic societies became prominent. This research seeks to answer the question of what is the geopolitical perspective of civilizations and Iran's position in the formation of a new Islamic civilization. This research was conducted using a descriptive-analytical method and in a library format. The results of the research showed that the values and doctrinal principles of Islam caused Iran's geopolitical position to react to the existing situation and create the Islamic Revolution of Iran. On the other hand, the Islamic Revolution of Iran, by giving importance and priority to Islam, reviving Islamic identity and awakening Muslims, as well as empowering Muslims at the national and international levels, has led to the formation of the foundations of a new Islamic civilization in the Middle East.

How to cite: Rouhi Kiase, I., Vali Shariat Panahi, M. and Esmail Pour Roshan, A. A. (2026). From the Islamic Revolution to the New Islamic Civilization: Re-reading the Geopolitical Perspective of Civilizations. *Geography and Regional Planning*, 16 (62),34-52. <https://doi.org/10.22034/jgeoq.2026.556210.4359>

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights
Education

DOI: <https://doi.org/10.22034/jgeoq.2026.556210.4359>

Publisher: Qeshm Institute of Higher

Introduction

While civilizational studies have traditionally been viewed through a historical lens, there is a critical need to transition toward "civilization as an analytical approach" to understand complex social phenomena. The central problem lies in the analytical impasse faced by conventional sociological and international relations theories when interpreting events of a civilizational scale, such as the Arbaeen pilgrimage. Standard frameworks of social solidarity—ranging from Rousseau's social contracts and Hobbesian authority to Durkheim's structuralism—fail to explain the unique, transcendental, and faith-driven cohesion manifested in this global gathering. These secular models are often limited to state-centric or regional levels of analysis, proving inadequate for capturing the essence of the "Ummah" as a dynamic socio-cultural unit. This conceptual gap suggests that without a civilizational perspective, the Arbaeen walk is reduced to a mere ritual rather than being recognized as the vital infrastructure for a "New Islamic Civilization." Therefore, this research addresses the necessity of shifting the level of analysis from micro-social groups to a civilizational scale. By aligning the concept of the Ummah with civilizational human relations, this study seeks to overcome the limitations of Western social theories and provide a robust framework for interpreting the spiritual and geopolitical dimensions of contemporary Islamic movements.

Methodology

"This research employs a descriptive-analytical methodology, utilizing a library-based approach for data collection. By systematically reviewing and synthesizing a wide range of academic literature, including books, peer-reviewed journals, and historical documents, the study first describes the theoretical foundations of civilizational analysis and the concept of the 'Ummah.' Subsequently, an analytical framework is applied to interpret the Arbaeen pilgrimage as a contemporary socio-political phenomenon. This qualitative approach allows for a deep exploration of the subject matter, moving beyond mere data collection to provide a critical interpretation of how spiritual movements can serve as the infrastructure for a New Islamic Civilization. The reliance on authoritative scholarly sources ensures that the findings are grounded in established discourse while offering a novel synthesis of the

relationship between social solidarity and civilizational identity."

Results and Discussion

The Islamic Revolution of Iran fundamentally transformed regional geopolitics by introducing Shia political Islam as a potent ideological challenge to Western imperialism. Central to this paradigm is the "Geopolitics of Resistance"—a concept often described as "geopolitics from below"—which represents the cultural, political, and moral forces within civil society that challenge the military and economic dominance of hegemonic powers. Rooted in the Ashura paradigm and the principles of rationality, spirituality, and justice, this framework views the struggle against oppression not merely as a political endeavor but as a spiritual mission. By redefining power through the lens of political Shiism, the revolution has empowered marginalized movements to resist systemic injustice, positioning Islamic values as a transformative alternative to the materialistic global order.

Conclusion

Religion has emerged as a fundamental source of social and political power, necessitating a shift from traditional geopolitics toward a framework that incorporates ideological and identity-based dynamics. In this context, the "Geopolitics of Resistance", particularly within the framework of critical geopolitics, focuses on counter-hegemonic struggles where the Ashura paradigm serves as the ultimate model of spiritual and political resilience. Iran occupies a unique strategic position in this landscape, possessing the capacity to resist Western normative pressures while exporting its revolutionary values to the 'Shatterbelt' region. The rise of revolutionary Islam following the 1979 Revolution transformed the American security perspective, replacing secular nationalism with a perceived threat of 'Islamic fundamentalism.' This profound shift has led many observers to view Iranian-style political Islam as a central force that challenges the global status quo and unites the Islamic world through a discourse of 'the power of the powerless' and religious authority.

Ethical considerations

Following the principles of research ethics

The authors have observed the principles of ethics in conducting and publishing this scientific research, and this is confirmed by all of them.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

First author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Second author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Third author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Ethical Considerations

The authors affirm that they have adhered to ethical research practices, avoiding plagiarism, misconduct, data fabrication or falsification, and have provided their consent for this article's publication.

Funding

This research was conducted without any financial support from Payam Noor University.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

از انقلاب اسلامی تا تمدن نوین اسلامی: بازخوانی چشم انداز ژئوپلیتیکی تمدن ها

ابراهیم روحی کیاسه^۱، مجید ولی شریعت پناهی^۲✉، علی اصغر اسمعیل پور روشن^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه جغرافیا، واحد یادگار امام خمینی (ره)، شهرری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: haghi.mehri@yahoo.com

۲. دانشیار، گروه جغرافیا، واحد یادگار امام خمینی (ره)، شهرری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: lbailanasl@gmail.com

۳. استادیار گروه جغرافیای سیاسی، واحد یادگار امام (ره) شهر ری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: soltanzadeh.hossein@gmail.com

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>انقلاب اسلامی ایران مهم‌ترین جنبش اسلامی معاصر است که نماد اسلام‌گرایی در عصر حاضر به شمار می‌آید. این انقلاب حرکتی بود که به جهت ویژگی‌های منحصر به فرد خود، شگفتی تمام اندیشمندان را برانگیخت و به صورت معمایی برای تحلیلگران جلوه‌گر شد. معتقدات، رهبری و نهاد های اسلامی، نقش مهمی در سیاست خاورمیانه داشته است. چنانکه می‌توان گفت تاریخ و معتقدات اسلامی شیعی زیربنای ایدئولوژی انقلاب اسلامی و یکی از مهمترین ریشه های آن بوده است. از طرف دیگر پس از پیروزی انقلاب اسلامی بحث صدور انقلاب و تأثیرگذاری انقلاب اسلامی ایران بر جوامع اسلامی پررنگ شد. این پژوهش درصدد پاسخگویی به این سوال است که چشم انداز ژئوپلیتیکی تمدن ها و جایگاه ایران در شکل گیری تمدن نوین اسلامی چیست. این تحقیق با روش توصیفی تحلیلی و به صورت کتابخانه ای انجام شده است. نتایج پژوهش نشان داد که ارزش ها و اصول مکتبی دین اسلام باعث شده تا موقعیت ژئوپلیتیک ایران نسبت به وضع موجود واکنش نشان داده و انقلاب اسلامی ایران را پدید آورند. از سویی دیگر انقلاب اسلامی ایران نیز با اهمیت و اولویت بخشیدن به اسلام، احیای هویت اسلامی و بیداری مسلمانان و همچنین قدرتمند کردن مسلمین در سطح ملی و بین المللی موجب شکل گیری مقدمات تمدن نوین اسلامی در خاورمیانه شده است.</p>	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۷ دی ۱۴۰۴</p> <p>تاریخ بازنگری: ۶ آذر ۱۴۰۴</p> <p>تاریخ پذیرش: ۸ اردیبهشت ۱۴۰۵</p> <p>تاریخ انتشار: ۸ اردیبهشت ۱۴۰۵</p> <p>کلیدواژه ها:</p> <p>ژئوپلیتیک تمدن اسلامی ایران تمدن نوین اسلامی</p>

استناد: روحی کیاسه ابراهیم، شریعت پناهی، مجید ولی و اسمعیل پور روشن، علی اصغر. (۱۴۰۵). از انقلاب اسلامی تا تمدن نوین اسلامی: بازخوانی چشم انداز ژئوپلیتیکی تمدن ها. *جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای*، ۱۶(۶۲)، ۳۴-۵۲. DOI: 10.22034/jgeoq.2026.556210.4359

© نویسندگان.

ناشر: موسسه آموزش عالی قشم

مقدمه

علی‌رغم این که مطالعات نظری تمدنی را می‌توان یک حوزه مطالعات نسبتاً نوپا و کم‌پیشینه در ایران توصیف کرد. اما کتب و مقالات (تألیف و ترجمه به فارسی) قابل استفاده‌ای از محققان و اساتید کشور منتشر شده است که محقق تلاش کرده است، مروری بر آنها داشته باشد. ویژگی برجسته آثار و منابع موجود در کشور، غلبه نگاه تاریخی به موضوع تمدن است (حسین پور و همکاران، ۱۳۹۹). ویژگی دیگری که میتوان در آثار تمدن پژوهی کشور مشاهده کرد، تلاش برای نسبت‌سنجی (تشابه و تمایز) میان فرهنگ و تمدن است. البته آثار محدودی هم پا را فراتر گذاشته و بحث را از بررسی واژه گانی «تمدن» پیش‌تر برده‌اند و تلاش‌شان بر این قرار گرفته که تمدن را به مثابه یک رویکرد در تحلیل پدیده‌های اجتماعی مورد توجه قرار دهند. از آن جمله می‌توان به کتاب «جستاری نظری در باب تمدن» اشاره کرد (بابایی، ۱۳۹۳). گروه نویسندگان این کتاب، با استقراء نسبتاً خوب از آراء و دیدگاه‌های اندیشمندان غربی پیرامون تمدن، تلاش کرده‌اند نگرش تمدنی توصیف کنند. اگر چه به نظر می‌رسد، گروه محققان این اثر به صورت ناخواسته، «نگرش تمدنی» را معادل «نگرش سیستمی» قرار داده‌اند و لذا برخی ویژگی‌هایی که در تعاریف تمدن از آن یاد کرده‌اند، در حاشیه قرار گرفته است. تعیین مؤلفه‌ها و ویژگی‌های رویکرد و تحلیل تمدنی، از رهگذر تحلیل مفاهیمی است که در مطالعات تمدن به مثابه موضوع مورد توجه و بررسی تمدن پژوهان قرار گرفته است. و لذا در یک طبقه‌بندی مفهومی، چهار مفهوم کلیدی به شرح ذیل را می‌توان برجسته کرد که هم در مفاهیم تمدن به مثابه موضوع مورد بررسی قرار گرفته است و هم براساس آنها می‌توان مختصات تحلیل و رویکرد تمدنی را استخراج کرد (ره‌دار، ۱۳۹۳):

اول) تمدن به مثابه «پدیده‌های تاریخی»

دوم) تمدن به مثابه «فرآیند حرکت به وضعیت برتر»

سوم) تمدن به مثابه «نظام واره‌های زنده اجتماعی»

چهارم) تمدن به مثابه «سلوک زیست و تعامل گروه‌های انسانی»

البته باید گفت، بخشی از مطالعات تمدنی در گروه مطالعات تمدن به مثابه موضوع به عناصر درونی تمدنها پرداخته‌اند. از جمله این که عناصری مانند؛ اخلاق، دین و زبان چه نقش و جایگاهی در تمدن‌ها دارند. اما همانطور که اشاره شد، طبقه‌بندی چهارگانه فوق، از منظر حرکت به سوی استخراج مختصات رویکرد تمدنی ارائه شده است.

مسئله شک و تردید در سودمندی مفهوم تمدن که در اروپا مطرح شده است (و در آثار اندیشمندان همچون فروید، الیاس، روسو و دیگران اشاره شده)، یک واقعیت در تاریخ مطالعات تمدنی است و نتیجه آن زاده شدن مفهوم رویکرد و نگرش تمدنی است. هنگامی که تمدن به مثابه رویکرد دیده شود، آنگاه چتر مفهوم تمدن با همه‌ی وسعتی که دارد، گسترده‌تر می‌شود. این مسأله به طور خاص در مقاله «تمدن از منظری تاریخی و جهانی» نوشته دیگر بروس مزلیش مورد بررسی قرار گرفته و این چنین توصیف شده است: «موضوع (تحلیل تمدنی) خود موضوعی عظیم است که می‌تواند و می‌باید، در جهات متعددی پیش‌برود. تمدن، اصطلاحی پرطرفیت است، چرا که ویژگی‌های اجتماعی بسیاری را پوشش می‌دهد و در آن واحد به شکل بسیار پیچیده‌ای از پیوند اجتماعی اشاره دارد» (مالیش^۱، ۲۰۰۴).

شاید گفته شود جامعه‌شناسی کلان‌توان تحلیل مناسبات اجتماعی را دارد. اما ادوارد ای. تیریکیان در مقاله «تمدن تجدد و تجدد تمدنها» با بررسی تفصیلی موضوع آورده است: «تمدن و تحلیل تمدنی در جریان اصلی جامعه‌شناسی ادغام نشده، و تقریباً در حاشیه جامعه‌شناسی کلان باقی مانده است» (تیریکیان^۲، ۲۰۰۱). او همچنین در این مقاله نقش وبر و ساروکین را در بناگذاری تحلیل تمدنی مورد بررسی قرار داده است.

البته اشاره به این نکته هم ضروری است که صحبت از تحلیل در مقیاس تمدنی به معنی تمرکزگرایی و نادیده‌انگاری ظرفیت انسانها، تمایزها و توانمندی گروه‌ها و جوامع انسانی نیست. در مجموعه مقالات حاضر، مقاله‌ی «واحد تمدن» نوشته جی. ای. بودن، به تفصیل به مبحث نسبت‌نگرش تمدنی و محلی‌اندیشی پرداخته و لزوم تعامل و همکاری واحدهای کوچک محلی و منطقه‌ای با واحدهای بین‌المللی و عدم سرکوب یکدیگر را مورد تأکید قرار داده است. البته او در این مقاله پیشینه یکپارچه‌سازی امپریالیستی و سرمایه‌داری برای بهره

¹ Malish

² Tiryakian

کشی از ظرفیت های محلی و منطقه ای را مورد نکوهش قرار داده و آن را مغایر با رویکرد تمدنی دانسته است. به طوری که از نظر وی، در رویکرد تمدنی، پرورش و تقویت میراث فرهنگی ملت های دیگر و نیز گسترش انگیزه های بین المللی، در کنار تشویق منطقه گرایی و محلی اندیشی؛ برای رسیدن به رشد و زایایی روحی، لازم و ضروری است. این ویژگی تحلیل تمدنی را تیریا کیان اینطور تبیین کرده است که «تحلیل تمدنی پیش فرض خود را این در نظر می گیرد که واقعیت جهانی که در آن زندگی می کنیم دارای واحدهای اجتماعی - فرهنگی پویا و برخوردار از کنش متقابل است، واحدهایی که بزرگتر از ملت دولتها و کوچک تر از یک کل اجتماعی - اقتصادی منفرد هستند» (تیریاکیان، ۲۰۰۱).

با این توصیف، می توان گفت، حرکت از تمدن به مثابه موضوع به طرف تمدن به مثابه رویکرد، به معنی نادیده انگاری پیشینه مطالعاتی تمدن به مثابه موضوع نیست، بلکه این، یک حرکت غنابخش و انضمامی کردن مفاهیم نظری تمدن است (حسین پور و همکاران، ۱۳۹۹). «گروه های انسانی» و «مناسبات انسانی» از مهمترین مؤلفه های مفهومی تمدن محسوب می شوند. تمدن در همین معنای مناسبات انسانی به عنوان یک عینیت اجتماعی مدنظر قرار گرفته است. اما مناسبات انسانی در سطوح مختلف می تواند مدنظر قرار گیرد. آنچه مسلم است، مناسبات انسانی در مقیاس تمدنی، نه تنها به مناسبات انسانی در سطح فردی محدود و محصور نمی شود، بلکه از گروه های خرد اجتماعی نیز فراتر است. اساسا این مبحث، تحت عنوان «سطح تحلیل» قابل پیگیری است. راهپیمایی اربعین از جمله پدیدههایی است که می توان آن را در بستر تمدنی و زمینه ای برای تحقق تمدن نوین اسلامی تحلیل کرد. بررسی زوایای مختلف این همایش عظیم بر محوریت زیارت و عزای اباعبدالله الحسین (ع) نیازمند تحلیل در سطح بین الملل است (بابایی، ۱۳۹۳).

سطح تحلیل در عرصه بین الملل عبارت است از نقاط آغازین یا مداخل تفسیری در روابط بین الملل که بوسیله آن روابط مذکور فهم و تفسیر می گردد. علاوه بر این، سطح تحلیل، شرایط مناسبی را برای مدیریت نظام مند عناصر و بازیگران عرصه بین الملل فراهم می سازد. بسیاری از نظریه پردازان در مبحث سطح تحلیل بر این باورند که سطوح سه گانه مرسوم تحلیل (نظام بین الملل، دولت و نظام منطقه ای) لزوما تمام سطوح تحلیل نیستند، بلکه سطوح تحلیل متناسب با معیارهای خاص، تعیین می گردند. (صالح، عطا محروس، ۲۰۰۷) از سوی دیگر، مفهوم امت، یکی از دستاوردهای اصیل اسلامی در تفسیر پدیده های مرتبط با جامعه بشری و تحولات تاریخی - تمدنی این جوامع به شمار می آید. در حقیقت، مفهوم امت، الگویی است که مکتب اسلام به منظور توصیف سطح یا نمونه ای معین از نظام های جمعی ارائه کرده است.

بنابراین، میان مفهوم تمدن به مثابه مناسبات انسانی، با مفهوم امت تناظر نزدیکی می توان برقرار کرد. البته جمعی از تمدن پژوهان به «این، همانی» امت و تمدن باور دارند. اما نگارنده، معتقد است، از آنجا که بسیاری بر آنند که جنبه های عینی و سخت افزاری تمدن را برجسته تر ببینند (فراتر از مناسبات انسانی) لذا مناسب است، امت اسلامی را زیر ساخت تحقق تمدن نوین اسلامی بدانیم تا زمینه برای اجماع نخبگانی قربت مفهومی امت و تمدن فراهم تر گردد. به عبارت دیگر، هر آنچه که مانع یا مخل شکل گیری و اعتلای امت اسلامی باشد، مانع و مخل حرکت تمدنی جهان اسلام محسوب می شود.

اگر انقلاب اسلامی تمامی تحلیلگران حوزه جامعه شناسی را با بن بست تحلیل روبرو کرد و عاجز از تطبیق این انقلاب عظیم با تئوری های رایج در باب انقلاب های اجتماعی شدند، راهپیمایی عظیم اربعین هم نمونه ای مهم در لزوم تغییر نگرش جامعه شناسان در باب تحلیل جامعه و مؤلفه های اجتماعی همچون همبستگی اجتماعی، مشارکت اجتماعی و اعتماد اجتماعی می باشد. در اندیشه های رایج جامعه شناسی افرادی همچون روسو، همبستگی اجتماعی را در قرار دادهای اجتماعی جستجو می کنند و افرادی همچون هابز آن را بر آمده از زور و اقتدار میدانند و در نزد دورکیم، همبستگی اجتماعی امری بیرونی، خود بنیاد و برآمده از جامعه است (نوروزی، ۱۳۹۷).

تاثیر جهانی انقلاب اسلامی ایران

«پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی - رحمه الله علیه - و همت ملت قهرمان ایران، بازتاب های فراکشوری و بین المللی از خود به جا گذاشت و در واقع جامعه بین المللی را متاثر داشت. موضع انقلاب اسلامی در روابط با ابر قدرت های دوره جنگ سرد و نفی سلطه آن ها و پرهیز از فرو رفتن در قالب یکی از اردوگاه های کلاسیک، باعث ورود نیروی سومی در صحنه روابط بین المللی گردید. نیرویی که از پتانسیل بالا برای تحول آفرینی برخوردار بود و برعکس نیروهای سوم نظیر جنبش غیرمتعهدها، کنفرانس اسلامی، اتحادیه

های منطقه ای و ... نیروی جدید با پتانسیل بالا و موضعی تهاجمی نسبت به نظام موجود وارد عرصه بین المللی گردید». (حافظ نیا، ۱۳۷۸: ۳۴).

این نیرو علی‌رغم قرار داشتن در شرایط ناتوانی قدرت نسبت به دو ابر قدرت سنتی یعنی آمریکا و شوروی، توانست روابط بین المللی را تحت الشعاع قرار داده و روابط متقابل و یا یکسویه موجود در اردوگاه‌های دوگانه را دچار تزلزل نماید و دولت‌های متمایل به اتخاذ مواضع مستقل‌تر را وادار به جدایی از اردوگاه‌ها کند و روحیه اعتراض نسبت به نظام سلطه دو قطبی را در آن‌ها تقویت کند. (فوکو، ۱۳۷۹: ۸).

انقلاب اسلامی ایران ماهیت و رسالتی فراملی دارد. انقلاب فراملی برخلاف انقلاب ملی، دارای اهداف و آرمان‌هایی است که فراتر از مرزهای جغرافیایی ایران می‌رود. آمال و آماجی که معطوف به انسان‌ها و ملت‌های دیگر در جوامع دور و نزدیک است. از این رو، انقلاب اسلامی فراتر از تغییر و تحول ساختاری و هنجاری در جامعه و ملت ایران درصدد ایجاد تغییرات و تحولات بنیادی در دیگر جوامع و ملت‌ها براساس نظم سیاسی - اجتماعی اسلامی است. (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۹: ۱۳۱).

از جمله ویژگی‌های تاثیرگذار انقلاب اسلامی برای غرب و حتی جهان اسلام، احیای افکار و اندیشه‌های اسلامی در سراسر جهان بود. تلاش و برنامه‌های غرب تا آن روز صرف این شده بود تا ریشه‌های اسلام در جوامع مختلف خشکانده شده و مفاهیم و آموزه‌های آن تقلیل یابد. بر همین اساس دائماً بر این نکته تاکید می‌شد که باید اسلام را صفحات تاریخ جستجو نمود چرل که دیگر اثری آن در جوامع باقی نمانده است. البته در این راه تلاش‌های آتاتورک نهایت بهره‌وری را در راستای حذف اسلام از جوامع برای غرب ارائه نمود و تمام امیدها را برای بازگشت اسلام از میان برده بود.

مهم‌ترین تاثیر انقلاب اسلامی بر احیای ارزش‌ها و آگاهی‌های اسلامی، القای تفکر اسلام سیاسی بود. اسلامی که به زعم بسیاری در صفحات کهن تاریخ فروتوت شده و از اذهان رخت بر بسته بود، اینک با هسته‌ای قدرتمند و امواجی فراتر از مرزهای ملی بازگشته و به جریان افتاده بود. «در واقع پیروزی انقلاب اسلامی نشان داد که ادیان بویژه دین اسلام با گذشت زمان و توسعه مدرانی‌اسیون نه تنها به پایان راه نرسیده است بلکه مجدداً به عنوان مهم‌ترین راه نجات بشریت از ظلم و بیدادگری احیای شده و دنیای مادی‌گرای معنویت‌گریز را متوقف ساخته و دریچه‌ای از معنویات و اعتقادات مذهبی را در راستای رستگاری و رهایی بشریت از قید قدرت‌های استعمارگر گشوده است». (محمدی، ۱۳۷۷: ۱۳).

تاثیرات منطقه‌ای انقلاب اسلامی ایران

در محیط پس از جنگ سرد، ایران به صورت یک قدرت منطقه‌ای پدیدار شد و درحالی که از لحاظ ژئو راهبردی اهمیت خود را افزایش داد، در ۲ منطقه بزرگتر یعنی خاورمیانه و آسیای مرکزی و قفقاز نفوذ خود را بیشتر کرد. در هر منطقه، سیاست‌های ایران مشخص‌کننده نیازهای اقتصادی و امنیتی ایران بود و به همین دلیل سیاست‌های ایران گاه در بخش دو جانبه با کشورهای مناطق موصوف به سیاست‌های چند جانبه ایران در همان مناطق همپوشانی داشت. (عمید زنجانی، ۱۳۷۷: ۲۵).

عامل موقعیتی تعیین‌کننده تاثیرگذاری خارجی انقلاب اسلامی ایران، ناشی از موقعیت و جایگاه منطقه استراتژیک خلیج فارس است. اهمیت و منزلت استراتژیک خلیج فارس و خاورمیانه، بویژه تاثیرگذاری انقلاب اسلامی ایران بر نظام بین الملل را افزایش می‌دهد؛ زیرا منطقه خلیج فارس مهم‌ترین منبع انرژی و تامین‌کننده اصلی نیازهای جهان صنعتی نقش انکارناپذیری در نظام بین الملل و سیاست جهانی ایفا می‌کند. جایگاه کانونی خاورمیانه و خلیج فارس در نظام بین الملل پس از ۱۱ سپتامبر بر اثر تلاش آمریکا برای اعمال هژمونی جهانی از طریق تثبیت هژمونی منطقه‌ای، ارزش استراتژیک این دو منطقه در روابط بین الملل بیش از پیش ارتقا یافته است، بنابراین بر اثر تداخل محیط امنیتی خاورمیانه و نظام بین الملل، تاثیرگذاری انقلاب اسلامی بر این زیر سیستم منطقه‌ای به طور مستقیم، روابط بین الملل را نیز تحت تاثیر قرار می‌دهد. (محمدی، ۱۳۷۸: ۱۸).

محیط پیرامونی ایران نقش بسزایی در تاثیرگذاری انقلاب اسلامی بر دیگر جوامع دارد. تجانس و تقارب ملت‌های منطقه در کنار مجاورت جغرافیایی، اشاعه و سرایت طبیعی انقلاب اسلامی در سطح منطقه‌ای را تسریع و تسهیل می‌کند؛ به گونه‌ای که حداقل این عامل باعث شده است بر اثر مکان تاثیرپذیری ملت‌های همسایه و منطقه از انقلاب اسلامی ایران، حکومت‌ها برای جلوگیری از نفوذ آن به اتخاذ سیاست‌ها و اقدامات پیشگیرانه و بازدارنده دست بزنند. (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۷۸: ۱۴).

شیعیان در کشورهای حاشیه خلیج فارس که تحت حاکمیت امرای سنی بودند در حالی که اقلیت جمعیت آن شیخ نشینان را تشکیل می دادند با احساس قدرت و غرور در صدد کسب هویت مجدد، قدرت و اجرای اعمال مذهبی بوده و عدم رضایت خود را نسبت به حکام ارتجاعی بروز دادند. گروه های شیعه و سنی از مصر همچون اخوان المسلمین و جهاد اسلامی تا جنبش مسلمانان مجاهد و حزب سلمانه اسلامی در مالزی، الهامات زیادی از انقلاب اسلامی گرفتند.

تمدن اسلامی

در مورد تاریخ تمدن اسلامی باید گفت که ظهور اسلام به عنوان نقطه آغازین تمدن اسلامی شناخته می شود و این دین آسمانی، طی یک قرن تمدنی را بنیان نهاد که قسمت اعظمی از جهان اسلام را در بر گرفت (ابراهیم حسن، ۱۳۶۶: ۲). این تمدن با رشد سریع خود، گفتمان جدیدی را در جهان آن زمان بنیاد نهاد که از لحاظ سیاسی، اقتصادی و فرهنگی بسیار متفاوت بود؛ به طوری که از حیث قدرت، ثروت و تفکر به جایگاهی چشمگیر دست یافت. در واقع، تمدن اسلامی شکل گرفته، دارای انسجامی درونی بود که ویژگی های محلی و جهانی آن قابل توجه بود و حجم تولیدات علمی، فکری و فنی آن زمان را در انحصار داشت (رجایی، ۱۳۸۲: ۹۹-۹۴).

پس از یورش مغولان به تمدن اسلامی و تخریب شهرها و پایگاه های مهم علمی، سیاسی و اقتصادی، تمدن اسلام بار دیگر در قرن دهم به منصفی ظهور آمد و در ادامه آن، امپراطوری های صفویه و عثمانی موجب رشد و گسترش تمدن اسلامی شدند. با این حال، امپراطوری عثمانی به عنوان آخرین قدرت جهانی که نماینده جهان اسلام بود، پس از جنگ جهانی اول سقوط کرد. اما در شرایط کنونی، انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ و تحولات اخیر جهان عرب نیز به نوعی خواهان وحدت و آغاز کننده تمدن جدید اسلامی هستند که با مشکلات و چالش هایی در بازسازی قدرتمندانه ای این تمدن روبرو هستند که به صورت موردی به آنها اشاره خواهد شد.

چالش های ژئوپلیتیکی ایران در شکل گیری تمدن اسلامی

جهان اسلام در ساخت تمدن اسلامی با چالش های متعددی روبرو بوده است که می توان این عوامل را به چهار بخش سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و جغرافیایی تقسیم نمود که در ادامه به صورت مفصل به آنها اشاره می شود.

۱. سیاسی

عوامل چالش برانگیز سیاسی در تأسیس و گسترش تمدن اسلامی به دو دسته بیرونی (عامل تأثیرگذار بیرون از جهان اسلام) و درونی (عامل تأثیرگذار داخلی و بین دولت های اسلامی) تقسیم می شود که بدین شرح است:

۱.۱. درونی

کشورهای جهان اسلام بنا به دلایلی مثل اختلافات ایدئولوژیکی و وجود منابع زیرزمینی به ویژه نفت، برداشت های متفاوت امنیتی-سیاسی از یکدیگر دارند و در نتیجه به جای داشتن نظام امنیتی مشترک، از یکدیگر واهمه دارند و روابط با غرب را به جای ارتباط با یکدیگر ترجیح می دهند (صادقی و شوشتری، ۱۳۸۹: ۵). همچنین در بسیاری از کشورهای مسلمان (آفریقایی و آسیای غربی) بی ثباتی سیاسی، ناامنی و جنگ های داخلی وجود دارد و در نتیجه، این کشورها بر این باورند که منافع شان از طریق ارتقای روابط با غرب به دلیل تولیدات، تکنولوژی آموزش و امنیت موجود در غرب بهتر تامین می گردد (لطفی و محمدزاده، ۱۳۸۹: ۵). از سویی دیگر، عدم توجه به آموزش نیروی انسانی، نداشتن راهبردهای وحدت گرا از قبیل پول واحد، کاهش جمعیت فعال و تکیه بر انرژی نفت ارزان قیمت مزید بر علت شده تا نتوانند به حضور سیاسی قدرتمندانه خود در ابعاد و قلمروهای جهانی دست یابند (اسماعیلی و نورمحمد، ۱۳۸۹: ۱۴).

در خصوص عدم عملکرد مناسب اقدامات سیاسی کشورهای مسلمان در راستای تأسیس تمدن اسلامی بایستی گفت که جهان اسلام در زمینه های نظامی سیاسی، طیف مختلفی از پادشاهی مطلقه تا جمهوری را در بردارد که این نظام های سیاسی متفاوت باعث شده تا شاهد وجود رفتارهای سیاسی متفاوتی در سطح جهان اسلام باشیم (حسینی مقدم و صنیع اجال، ۱۳۹۱: ۱۱).

مشکل بزرگتر در زمینه تأسیس تمدن اسلامی نیز فقدان رهبری واحد در جهان اسلام و وجود رقابت های درون جهان اسلام است. به این معنا که قدرت های متعددی در جهان اسلام وجود دارد که با یکدیگر رقابت می کنند و یکدیگر را به چالش می کشند. به عنوان نمونه؛ می توان به کشورهایی مانند ایران، عربستان، مصر، پاکستان، ترکیه، قزاقستان، ازبکستان، اندونزی و مالزی اشاره کرد که هر کدام، خود را برتر

دانسته و برای خود، حوزه‌های نفوذی قائل هستند که در حوزه‌ی نفوذ سایر کشورها تداخل دارد. رقابت‌های درون جهان اسلام پس از فروپاشی امپراطوری عثمانی و فروپاشی شوروی مشهودتر شده است (حافظ‌نیا و زرقانی، ۱۳۹۱: ۱۴۸ و ۱۴۹). شرایط جدید باعث شده تا قدرت‌های متعدد اسلامی ناشی از فروپاشی این دو واحد سیاسی، سربرآوردند و با توجه به کوچک بودن اکثریت آنها، نسبت به وضعیت همگرایی با کشورهای قدرتمند و بزرگ اسلامی سوءظن داشته باشند و زمینه‌های واگرایی در جهان اسلام و در نتیجه عدم شکل‌گیری تمدن اسلامی فراهم شود.

۱.۲. بیرونی

علاوه بر عوامل درونی چالش‌برانگیز سیاسی جهان اسلام در ایجاد تمدن اسلامی، متغیرهای بیرونی نیز نقش موثر خود را در واگرایی دول جهان اسلامی نشان داده‌اند؛ به طوری که عواملی همچون از بین بردن هر گونه پتانسیل تکوین قدرت جدید و دولت مقتدر اسلامی، ایجاد تنش و جنگ در کشورهای اسلامی به عنوان ابزاری جهت فروش تسلیحات و گسترش دستگاه‌های تبلیغاتی، امنیتی و نظامی، ارسال مازاد سرمایه و کالاهای شان جهت سلطه بر ملل مسلمان تحت پوشش اعطای وام و کمک‌های فنی، سیاسی و اقتصادی، جلوگیری از هر گونه اقدام دسته‌جمعی و همبستگی سیاسی علیه اسرائیل (حسینی‌مقدم و صنیع‌اجلال، ۱۳۹۱: ۱۱) دامن زدن به تعصبات مذهبی، ملی و قبیله‌ای در راستای ایجاد واگرایی سیاسی و چالش در جهان اسلام توسط متغیرهای تأثیرگذار بیرونی در عدم تشکیل تمدن اسلامی موثر بوده-اند (صادقی و شوشتری، ۱۳۸۹: ۶).

در مورد فروش تسلیحات باید گفت که خریدهای کلان تسلیحاتی، بزرگترین امتیازی است که کشورهای اسلامی به فروشندگان اسلحه می‌دهند. این خریدهای تسلیحاتی، نفوذ قدرت‌های خارجی را در کشورهای اسلامی به حداکثر می‌رساند، اراده این کشورها را از آنها سلب می‌کند، حکومت‌های کشورهای اسلامی را در برابر نیروهای خارجی آسیب‌پذیر می‌سازد، به رقابت تسلیحاتی میان کشورهای اسلامی دامن می‌زند و در عمل، مانعی بر سر حل و فصل اختلافات سیاسی به طرق مسالمت‌آمیز خواهد بود (عیوضی، ۱۳۸۷: ۱۶۶). در واقع، عدم اعتماد و اتکای دولتمردان بعضی از کشورهای اسلامی به ملت خود و بدبینی به همسایگان مسلمان خود از سوی دیگر، باعث شده تا حاکمان سیاسی جهان اسلام برای حفظ و بقای رژیم سیاسی خود به قدرت‌های فرامنطقه‌ای و جهانی متوسل شوند که این پیمان‌ها و اتحادها، با خود تعهدهایی به همراه دارد و همین محدودیت‌ها باعث شده کشورهای مسلمان، توان تصمیم‌گیری در زمینه‌های سیاسی به صورت مستقل نداشته باشند؛ به طوری که در رابطه با مسائل مختلف جهانی، کشورهای جهان اسلام خط‌مشی‌های سیاسی مختلفی را در پیش گرفته و بر سر مسائل سیاسی مشترک، از جمله وحدت جهان اسلام به توافق نرسند.

وجود پیمان‌های دو و چندجانبه بین کشورهای ساحلی خلیج فارس با قدرت‌های فرامنطقه‌ای به ویژه ایالات متحده، مانع از وفاق کشورهای منطقه ژئوپولیتیک خلیج فارس (مرکز جهان اسلام) برای ایجاد یک پیمان همکاری و یا تشکیل یک اتحادیه سیاسی-امنیتی شده است. این وابستگی منجر به زمینه‌سازی جهت مداخله و توسعه‌ی شکاف‌ها و جدایی‌ها و تجزیه جهان اسلام شده و بی‌ثباتی، کشمکش، رقابت و گسترش اتکای به دولت‌های غیراسلامی را مسبب شده است (حافظ‌نیا و زرقانی، ۱۳۹۱: ۱۵۰). بهره‌برداری آمریکا، اروپا و شوروی از جنگ ایران و عراق، دامن زدن قدرت‌های خارجی به اختلافات ایران و امارات متحده عربی، فشارهای سیاسی و نظامی علیه مسلمانان فلسطین از جمله‌ی نتایج مداخلات نیروهای خارجی با استفاده از چالش‌های سیاسی در جهان اسلام می‌باشد. علاوه بر مداخلات کشورها و واحدهای سیاسی در راستای چالش‌سازی درون تمدن اسلامی، سازمانی با نام ناتو نیز وجود دارد که مقابله با اسلام را اولین هدف خود قلمداد کرده و به بحران‌سازی و مدیریت بحران در جهان اسلام پرداخته و هر کجا لازم بداند، از هیچ اقدامی دریغ نکرده است (عیوضی، ۱۳۸۷: ۱۶۹) که نمونه‌ی آن را می‌توان در حضور فعال این سازمان در عراق، افغانستان و لیبی مشاهده نمود. به هر جهت، عامل بیرونی چه در سطح دولت-کشور (به ویژه آمریکا) و چه در سطح سازمانی (ناتو) با حضور و فشار خود توانسته است مانع از اتحاد بین دول اسلامی شود تا این دولت‌ها، توانایی ایجاد بلوک قدرتمند سیاسی (تمدن اسلامی) در برابر غرب را نداشته باشند.

۲. اقتصادی

عوامل چالش‌برانگیز اقتصادی در تأسیس و گسترش تمدن اسلامی نیز به دو دسته بیرونی (عامل تأثیرگذار بیرون از جهان اسلام) و درونی (عامل تأثیرگذار داخلی و بین دول اسلامی) تقسیم می‌شود که بدین شرح است:

۱.۲.۲. درونی

به طور کلی در درون جهان اسلام، به لحاظ اقتصادی و اجتماعی ناهمگونی زیادی دیده می‌شود و اختلاف میان فقیر و غنی بین دول جهان اسلام به شدت مشهود است (صادقی و شوشتری، ۱۳۸۹: ۵) تا جایی که می‌توان با بررسی شاخص‌های اقتصادی، اختلاف فاحشی میان سطح اقتصادی در کشورهای اسلامی مشاهده نمود. به عنوان نمونه؛ تفاوت چشمگیری در سطح درآمد سرانه، درصد باسواد، درآمدهای صادراتی و نرخ رشد جمعیت در میان کشورهای اسلامی به چشم می‌خورد. بر طبق آمار سال ۲۰۰۵، درآمد سرانه کشورهای اسلامی از ۱۳۳ دلار در گینه بیسائو تا ۲۰۷۵۸ دلار در امارات متحده عربی متغیر است؛ به بیانی دیگر، درآمد سرانه غنی‌ترین کشور مسلمان بیش از ۱۵۰ برابر فقیرترین کشور مسلمان می‌باشد. باید یادآور شد که آزادسازی سرمایه، عملکرد بازار آزاد، تجارت آزاد، شبکه‌های بازار مالی و پولی از جمله مواردی است که اعمال آنها نتیجه‌ای جز فقیرتر شدن کشورهای اسلامی نداشته است (اسماعیلی و یعقوبی، ۱۳۸۹: ۷). وجود همین اختلافات شدید در درآمد و سطح توسعه اجتماعی-اقتصادی، باعث عدم وحدت جهان اسلام و شکل‌گیری تمدن اسلامی شده است. اگر چه بعضی از ملل اسلامی، از نظر منابع ملی و ثروت در حد قابل توجهی قرار دارند، اما به لحاظ مدیریت اقتصادی و توان رقابت تجاری در سطح بسیار پایینی نسبت به ملل توسعه‌یافته قرار دارند. بنابراین به دلیل آن‌که کشورهای اسلامی، آمادگی لازم را برای رقابت با ملل توسعه یافته ندارند، جهانی شدن اقتصاد و تجارت آزاد، این کشورها را در وضعیت دشواری قرار خواهد داد. تجارت آزاد، ایجاد کننده رقابت اقتصادی است و در این عرصه، ملل اسلامی بازماندگان مطلق این رقابت خواهند بود.

عامل دیگر در حوزه اقتصاد، ساختار تولیدی کشورهای اسلامی است؛ به این معنا که ساختار تولیدی کشورهای اسلامی نشان می‌دهد که اکثریت آنها تولید کننده کالاهای اولیه، مواد معدنی و محصولات کشاورزی هستند و به دلیل چنین ساختارهایی، مشخصه‌ی تجارت کشورهای اسلامی صدور مواد خام و معدنی و ورود کالاهای ساخته شده صنعتی و مواد غذایی است. بدین ترتیب، به جای این‌که تجارت آنها مکمل یکدیگر باشند، رقیب یکدیگرند؛ به گونه‌ای که واگرایی در بعد اقتصادی بیش از همگرایی خود را نشان داده است. تأسف بارتر آن‌جا است که برخی سرمایه‌داران کشورهای اسلامی به دلیل وجود برخی عوامل مذهبی، سیاسی، نابسامانی و بی‌ثباتی سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در بسیاری از کشورهای مسلمان و به طور کلی، عدم اطمینان از برگشت اصل یا سود سرمایه ترجیح می‌دهند سرمایه‌گذاری خود را در خارج از دنیای اسلام و بیشتر کشورهای صنعتی انجام دهند که نتیجه‌ی آن وابستگی بیشتر کشورهای جهان اسلام به کشورهای خارج از جهان اسلام است. همچنین کشورهای اسلامی به دلیل عدم وجود تنوع در تولیدات در عمل به خارج از دنیای اسلام وابسته هستند (حافظنیا و زرقانی، ۱۳۹۱: ۱۴۸-۱۵۰). شرایط جغرافیای اکثر کشورهای مسلمان و دوری بعضی مناطق جهان اسلام (نظیر آسیای شرقی) روند چالش‌های اقتصادی در ساخت تمدن اسلامی را افزایش داده و باعث شده این کشورها از داشتن قدرت صادراتی مستقل محروم باشند. همچنین تحمیل سیاست‌های کشورهای بزرگ در زمینه صادرات باعث شده تا فرصت‌های صادراتی کشورهای مسلمان از بین برود (مومنی، ۱۳۸۹: ۸).

۲.۲.۲. بیرونی

متأسفانه به لحاظ اقتصادی، تفکر و عملکرد سرمایه‌داری جهت ایجاد چالش اقتصادی در میان ملل جهان اسلام موفق بوده است. بازارهای کشورهای اسلامی در زمینه‌ی تجارت و سرمایه‌گذاری مستقیم و جابجایی و انتقال سرمایه، نیروی کار و فرهنگ در چارچوب سرمایه‌داری و آزادی بازار ادغام می‌شوند که به معنای سر فرود آوردن در مقابل قدرت جهانی است. همچنین رشد سرسام‌آور شرکت‌های چند ملیتی در کشورهای اسلامی، جهت سیطره بر منابع این کشورها از چالش‌های دیگر اقتصادی است (اسماعیلی و یعقوبی، ۱۳۸۹: ۵ و ۶). از سویی دیگر، کشورهای بیرون از جهان اسلام به لحاظ اقتصادی در موقعیت بهتری قرار دارند و به همین سبب، توانسته‌اند مازاد سرمایه و کالاهای‌شان را جهت سلطه بر ملل مسلمان تحت پوشش اعطای وام و کمک‌های اقتصادی خود در قالب سازمان‌های بزرگ اقتصادی از قبیل صندوق بین‌المللی پول، سازمان تجارت جهانی به درون جهان اسلام تزریق کنند (صادقی و شوشتری، ۱۳۸۹: ۶) و به نوعی، مانع از شکل‌گیری قدرت مستقل اقتصادی در ظهور و گسترش تمدن اسلامی شوند. مشکل ساخت تمدن اسلامی زمانی حادث می‌شود که بحران

سرمایه‌داری، گریبان‌گیر بعضی دول جهان اسلام مانند امارات متحده عربی و مالزی می‌شود و هر گونه فرصت‌سازی برای ساخت تمدن را از بین می‌برد.

۳. فرهنگی

عوامل چالش برانگیز فرهنگی در تأسیس و گسترش تمدن اسلامی نیز به دو دسته‌ی بیرونی (عامل تأثیرگذار بیرون از جهان اسلام) و درونی (عامل تأثیرگذار داخلی و بین دول اسلامی) تقسیم می‌شود که بدین شرح است:

۳.۱. درونی

جهان اسلام از دو جهت افراط‌گرایی ملی (ناسیونالیسم) و افراط‌گرایی مذهبی (رادیکالیسم) به شدت رنج می‌برد. باید اذعان کرد که اختلاف و تعدد مذاهب به عنوان نخستین چالش واگرایانه در راه وحدت مسلمین و پیش مقدمه تمدن اسلامی شناخته می‌شود. پیدایش جریان‌های رادیکال و منحرف اسلامی، تفاوت‌های دیرینه نژادی، منطقه‌ای و ملی، بی‌ثباتی فرهنگی، نادیده انگاشتن پیشینه تاریخی کشورهای اسلامی و غلبه فرهنگ غربی بر فرهنگ اسلامی از مهمترین عوامل واگرایی فرهنگی است که در درون جهان اسلام دیده می‌شود. گسیختگی، تضاد و تعارض فرهنگی نیز در جهان اسلام دیده می‌شود و از این جهت، دنیای اسلام از دیدگاه فرهنگی، ایدئولوژیکی و فکری و طرز تلقی از اسلام سیاسی و غیرسیاسی هویتی کثرت‌گرا دارد، به گونه‌ای برخی تفکرات، تفکرات دیگر را تا سر حد کفر متهم می‌نمایند. البته باید یادآور شد که نبایستی آیین اسلام را با آن چیزی که می‌تواند اسلام خوانده شود، یعنی ایدئولوژی‌های وابسته به اسلام اشتباه گرفت. شاید گسیختگی فرهنگی را بتوان در تقسیم‌بندی‌های مربوط به مذاهب اسلامی در جهان اسلام مشاهده نمود؛ بدان گونه که مذاهب اسلامی را در اصل به هشت و در فرع به هفتاد و هشت فرقه تقسیم کرده‌اند؛ همچنین حدود ۱۷۸ طریقت اسلامی شناسایی شده که این امر، حاکی از اوج اختلاف و فرقه‌گرایی در جهان اسلام است. در این شرایط، اگر فرقه‌های موجود در جهان اسلام حالت متضاد به خود بگیرند، وحدت جهان اسلام به مخاطره می‌افتد. به عنوان نمونه؛ رقابت ایدئولوژیکی و تضاد بین دو کشور مهم جهان اسلام یعنی ایران و عربستان، به طور عمده ناشی از اختلاف در اصول اعتقادی و مذهبی طرفین است؛ به طوری که دشمنی و هابیبون با شیعیان مانع مهمی در رسیدن دو کشور مهم جهان اسلام به توافق و همکاری در مسائل جهان اسلام شده است (حافظ‌نیا و زرقانی، ۱۳۹۱: ۱۴۴).

مسأله دیگری که در اوایل این بخش اشاره شد، ناسیونالیسم و افراط‌گرایی ملی و قومی است. از آن جایی که اکثر کشورهای اسلامی در منطقه خاورمیانه زندگی می‌کنند و در این منطقه، افراط‌گرایی قومی و ملی بیشتر مشهود است، ناسیونالیسم به صورت خشونت‌آمیزی دیده می‌شود. در واقع، تا قبل از سال ۱۹۰۰ میلادی، این نوع تفکر فقط در میان عده‌ی محدودی از روشنفکران خاورمیانه جریان داشت؛ ولی با شروع قرن بیستم، یک قدرت عمده سیاسی به حساب آمده و تأثیرات آن زمانی به اوج رسید که ناسیونالیسم ترک، عرب و ایرانی همزمان ظهور کردند.

به طور کلی، جهان اسلام پهنه‌ی وسیعی از ملل و فرهنگ‌ها است که از تجربه‌های تاریخی کاملاً متفاوتی برخوردار هستند. اختلافات اساسی در طرز تفکر بین گروه‌های بزرگ قومی مانند عرب، ترک یا فارس می‌تواند باعث سوءظن یا حتی اصطکاک شود. این تقسیمات از اهمیت بیشتری نسبت به ابعاد وحدت‌بخش در فرهنگ اسلامی برخوردار است. چرا که بر اساس اندیشه ناسیونالیسم، ملت‌ها و دولت‌های آنان منافع ملی خاصی برای خود تعریف می‌کنند که می‌تواند در تعارض با کشورهای همسایه آنها قرار گیرد (همان: ۱۴۶). در واقع، وجود قوم‌گرایی، موجب تنازع قومی و مذهبی در جهان اسلام شده و با ایجاد واگرایی، مانع از شکل‌گیری یک هویت اسلامی شده است. همچنین مخالفت فرقه‌های افراطی مذهبی در جهان اسلام با وحدت مذاهب شیعی-سنی از مهمترین عوامل واگرایی بوده است. مطالبات جدایی‌خواهانه، تحت تأثیر فرقه‌های مختلف نه تنها بر وحدت ملی و سرزمینی کشورهای اسلامی تأثیر سوء گذاشته، بلکه احتمال بروز جنگ‌های داخلی، پاک‌سازی قومی و نسل‌کشی در میان کشورهای اسلامی را افزایش داده است (حسینی‌مقدم و صنیع‌اجلال، ۱۳۹۱: ۱۰ و ۱۱).

مشکل بزرگ‌تر در زمینه فرهنگی، ضعف نهادهای اندیشه‌ساز و نخبه‌پرور در جهان اسلام است. در دو قرن اخیر، نهادهای سنتی اندیشه‌ساز و نخبه‌پرور، به جز در موارد انگشت‌شمار، محصول نظری چندانی نداشته و نهادهای جدیدی هم که در این زمینه تأسیس شده‌اند، نیز به جز

تقلید و دنباله‌روی کاری انجام نداده‌اند. ضعف نظریه‌پردازی و نخبه‌پروری موجب درک نادرست از مسائل اساسی و شیوه‌های حل آنها در جهان اسلام خواهد شد (عیوضی، ۱۳۸۷: ۱۸۱).

به طور کلی، اختلافات ناشی از شکافت فرهنگی در جهان اسلام به سه دسته کلی تقسیم می‌شود: اول؛ اختلافات قومی، قبیله‌ای و فرقه‌ای که موجب بی‌ثباتی سیاسی در برخی کشورهای اسلامی شده و مانع از گسترش روابط میان کشورهای اسلامی گشته و زمینه را برای مداخله قدرت‌های خارجی فراهم ساخته است. دوم؛ اختلافات مذهبی، نژادی و زبانی که ناشی از وجود اقلیت‌های مذهبی، زبانی و نژادی در کشورهای جهان اسلام است که نمود آن را می‌توان در اختلافات میان کردها و سایر اقوام در کشورهای خاورمیانه مشاهده نمود. سوم؛ اختلافات سیاسی و ایدئولوژیکی که مداخله خارجی، موجب افزایش خشونت در این کشورها شده و بی‌ثباتی سیاسی و ناامنی را افزایش داده و هزینه‌های مالی و جانی زیادی بر این کشورها تحمیل کرده است که از جمله‌ی آن می‌توان هزینه‌ی مبالغه‌ی زیاد برای خرید تسلیحات اشاره نمود. مجموع این اقدامات منجر به تضعیف کشورهای اسلامی شده است (همان).

۳.۲. عوامل بیرونی

به طور کلی، فرهنگ و هویت اسلامی ناشی از گسترش رسانه‌های غربی به شدت دگرگون شده است. در واقع، غرب به همان دلیلی که خواستار عدم ایجاد قدرت اسلامی است، به تعصبات قومی، ملی و قبیله‌ای دامن می‌زند. نقش منفی رسانه‌های غربی به عنوان عامل بیرونی در چالش‌سازی فرهنگی برای دول جهان اسلام زمانی پررنگ می‌شود که این رسانه‌ها، تصویر نادرستی از آموزه‌های اسلامی (شناخت اسلام بر مبنای گروه‌های تروریستی القاعده و داعش) ارائه و قرآن مجید را به عنوان منبع خشونت قلمداد می‌نمایند. غرب همچنین با تحریک پیروان ادیان دیگر، به ویژه مسیحیان علیه مسلمانان و نفرت‌آفرینی نسبت به مسلمانان و تشکیک در آسمانی بودن دین اسلام بر نقش منفی خود در چالش‌سازی فرهنگی در جهان اسلام صحنه می‌گذارد. از سوی دیگر، غرب با گسترش فناوری متأثر از دیدگاه ماتریالیستی و ضددینی خود، چالش‌های فرهنگی متعددی را برای مسلمانان به وجود آورده است (موسوی و دیگران، ۱۳۹۱: ۸۵). یکی از نمودهای این فعالیت، فرهنگ لیبرالیسم است که اینک به عنوان داعیه‌دار آخرین مرحله از حیات بشر است، این فرهنگ ماهیتی دنیاگرا و آخرت‌گریز دارد و فرهنگ تمدن اسلامی را که دارای رویکردی مبتنی بر آخرت‌گرایی است را به چالش می‌گیرد.

پاک کردن هویت جوامع دیگر برای تحمیل فرهنگ کشورهای غربی، به ویژه آمریکا، از چالش‌های فرهنگی موجود در جهان اسلام است. به گفته محمود اوده، یکی از روشنفکران عرب، جامعه عرب (به عنوان بخش اعظم جهان اسلام) تحت تهاجم فرهنگ "همبرگر" قرار دارد. به اعتقاد وی، تحول در عادت‌های غذایی با دیگر تغییرات در قشریندی اجتماعی و افزایش شکاف اجتماعی پیوند دارد (کرانی و حافظیان، ۱۳۸۱: ۱۷۴).

یکی دیگر از معیارهای فرهنگی تمدن اسلامی، زبان عربی است که به نوعی زبان رسمی تمدن اسلامی می‌تواند باشد که از سوی سلطه‌فزاینده‌ی زبان انگلیسی در خطر نابودی و رنگ باختن قرار دارد.

۴. جغرافیایی

عوامل چالش‌برانگیز جغرافیایی در تأسیس و گسترش تمدن اسلامی نیز به دو دسته بیرونی (عامل تأثیرگذار بیرون از جهان اسلام) و درونی (عامل تأثیرگذار داخلی و بین دول اسلامی) تقسیم می‌شود که بدین شرح است:

۴.۱. درونی

به طور کلی و در وضعیت فعلی، جهان اسلام از گسیختگی فضایی و عدم یکپارچگی سرزمینی رنج می‌برد. در توضیح این وضعیت باید گفت که جهان اسلام به یازده منطقه جغرافیایی محدودتر شامل جنوب شرق آسیا، جنوب آسیا، فلات ایران، آسیای مرکزی قفقاز و ترکیه، اروپای جنوب شرقی، شمال آفریقا، شرق آفریقا، غرب آفریقا، آفریقای مرکزی و شبه جزیره عربستان تقسیم می‌شود و منطقه خاورمیانه که عمدتاً به عنوان مرکز جهان اسلام از آن یاد می‌شود نیز از چندین منطقه ژئوپولیتیک مجزا تشکیل شده است. بنابراین پراکندگی کشورهای مسلمان در سه قاره و عدم پیوستگی و یکپارچگی، باعث ایجاد تنوع و تفاوت‌های شدیدی در ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی کشورهای جهان اسلام شده است (حافظانیا و زرقانی، ۱۳۹۱: ۱۴۴). این گسیختگی جغرافیایی، زمینه‌ی بروز اختلافات ارضی و

مرزی را فراهم کرده است و این مسأله، بستر مناسبی را برای دخالت‌های فرمانطقه‌ای فراهم می‌آورد. علی‌رغم تلاش‌های صورت گرفته، بخشی از اختلافات سرزمینی و مرزی، هنوز حل نشده است. تنها در منطقه خلیج فارس و طی سه دهه گذشته، فقط بخش کوچکی از اختلافات مرزی، حل و فصل گردیده که از آن میان می‌توان به اختلاف مرزی بحرین و قطر، اختلاف مرزی عراق و کویت در خشکی و بخشی از دریا، مرز دریایی و خشکی کویت و عربستان سعودی اشاره کرد. اما اختلافات ارضی و مرزی بین عربستان سعودی و امارات، امارات و عمان، عربستان و قطر و عربستان و یمن همچنان حل نشده باقی مانده است. امارات متحده عربی با اکثر همسایگان خود، دارای اختلاف ارضی و مرزی است؛ ضمن این‌که امارت‌های تشکیل دهنده آن نیز با همدیگر اختلافات ارضی و مرزی دارند. در شمال آفریقا هم مباحث مربوط به عدم اختلافات مرزی و سرزمینی نیز همچنان باقی است (عسگری، ۱۳۸۷: ۱۷۰).

با توجه به مطالب بیان شده، باید گفت که کشورها در جهان اسلام بیشتر از آن‌که در موقعیت جزیره‌ای باشند، در موقعیت قاره‌ای قرار دارند. همچنین علاوه بر پراکندگی جغرافیایی، مشکلات ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی هر یک از کشورها نیز همگرایی با چالش مواجه هستند. در این وضعیت، آرایشی از دولت‌ها وجود دارد که در آن، ملت‌ها همیشه بر چارچوب مرزهای دول منطبق نیستند. این عدم تطابق، همواره امکان کشمکش‌های قومی و یا ملی و منطقه‌ای را در جهان اسلام مهیا می‌سازد (یوسفی و کریمی، ۱۳۸۹: ۳) و در صورتی که اختلافات مرزی و سرزمینی در جهان اسلام، رنگ و بوی ایدئولوژیکی و سیاسی به خود بگیرد؛ اختلافات تداوم و عمق بیشتری پیدا کرده و نه تنها امکان حل مسالمت‌آمیز این اختلافات وجود نخواهد داشت، بلکه زمینه‌های بدبینی و تنش تشدید می‌شود. باید اذعان کرد که تفاوت‌های ارضی و مرزی در جهان اسلام، علاوه بر تحمیل هزینه‌های انسانی و مالی بر اقتصاد و جامعه کشورهای اسلامی، زمینه را برای مداخله و بهره‌برداری بیشتر قدرت‌های خارجی فراهم می‌سازد.

۴.۲. بیرونی

پس از فروپاشی امپراطوری عثمانی، جهان اسلام از اندونزی گرفته تا آفریقای ماورای صحرا، تحت مالکیت استعماری مجموعه‌ای از قدرت‌های اروپایی قرار گرفت. به دلیل نقش مهم قدرت‌های غربی در تحدید حدود مرزهای کشورهای اسلامی و تحمیلی بودن بیشتر مرزها، بسیاری از کشورهای اسلامی در مسائل سرزمینی و مرزی با یکدیگر اختلاف دارند. مرزهای قلمرو غربی جهان اسلام، زودتر از مرکز آن تعیین و مشخص شدند و کشورهای انگلستان و فرانسه و ایتالیا در ایجاد آن نقش داشته و پس از استقلال نیز همان مرزها به رسمیت شناخته شده است (حافظنیا و زرقانی، ۱۳۹۱: ۱۴۶ و ۱۴۷).

بعد از جنگ جهانی دوم نیز شوروی و آمریکا که به عنوان داعیه‌داران لیبرالیسم و کمونیسم در جهان مطرح بودند، بعضی از مناطق جهان اسلام از قبیل یمن را به دو قسم شمالی و جنوبی تقسیم‌بندی کردند. همچنین غرب با حمایت‌های خود از تشکیل اسرائیل در مناطق غربی جهان اسلام، مرزبندی‌های تازه‌ای به وجود آورده است. پس از فروپاشی شوروی نیز غرب به نقش مداخله‌گرانه خود در تغییر مرزهای جغرافیایی ادامه داده است و به عنوان نمونه، با حمایت‌های تسلیحاتی کشوری نظیر سودان نیز به دو تکه تقسیم شده است. به طور کلی، جهان اسلام در ساخت مرزهای مشترک تمدن اسلامی با موارد متعددی از دخالت‌های نرم و سخت قدرت‌های فرااسلامی روبرو بوده که موجبات واگرایی هر چه بیشتر در ساخت تمدن اسلامی شده است.

جایگاه ژئوپلیتیک ایران در شکل‌گیری تمدن

پس از پایان جنگ سرد و به خصوص سرنوشتی رژیم بعث در عراق، سرعت جنبش‌های اجتماعی و فرهنگی شیعیان تحت تأثیر پیشرفت تکنولوژی ارتباطات افزایش چشمگیر یافته است. به لحاظ ژئوپلیتیک، روی کار آمدن دولت شیعی در عراق، جنگ سی و سه روزه حزب الله لبنان و قیام‌های شیعیان عربستان، یمن و بحرین شرایط جدید تشیع در دوره ژئوپلیتیک پست مدرن تلقی می‌شود و توسعه فضای سایبر بستر بسیار مستعدی برای تعاملات فرهنگی دیازپوریک تشیع فراهم می‌آورد.

آموزه‌های انقلاب اسلامی

بدون شک انقلاب اسلامی ایران یک تحول بزرگ سیاسی - اجتماعی بود که با جایگزین کردن نظام سیای نوین و انتقال قدرت سیاسی در جامعه ایران بوقوع پیوست و برخلاف ویژگی های خاص انقلابهای بزرگ فرانسه و روسیه که بر مبنای جدائی از دین استوار بودند، بر مبنای مذهبی بودن، مردمی بودن و نفوذ معنوی رهبری با تکیه بر عقاید مذهبی افراد جامعه شکل گرفت و اسلام به عنوان باور قلبی مردم موجب پیروزی انقلاب شد. (درخشه، ۱۳۸۹: ۱۲۷). برنارد لوئیس در توصیف انقلاب اسلامی آنرا انقلابی واقعی و دارای اصالت و در ردیف انقلابهای بزرگ تاریخ یعنی انقلاب فرانسه و انقلاب روسیه ذکر می کند. وی سپس با اذعان به اهمیت و نقش انقلاب ایران در جهان اسلام اعلام می کند که این انقلاب تأثیرات شگرف و عمیقی در تمامی جوامعی که با آنها منظومه گفتمان مشترک داشت برجای گذارد و از حیث جهان اسلام در کلیت خود از انقلاب ایران تأثیر پذیرفت. لوئیس اسلامی کردن مسئله فلسطین را یکی از جلوه های پر رنگ تأثیر انقلاب اسلامی در مناسبات و تحولات جهان اسلام می داند که نتیجه آن تولد حماس، جهاد اسلامی و انتفاضه است.^۱

ریچارد فالک با توجه به نظریات میشل فوکو و ادوارد سعید بر این باور است که انقلاب اسلامی ایران نمونه یک خیزش محبوب مردمی از درون جهان اسلام به منظور مبارزه با ظلم و بی عدالتی و با هدف استقرار یک نظام مبتنی بر عدالت اجتماعی، توزیع عادلانه ثروت و در تعارض آشکار با اصول جهان سرمایه داری بود. (خانی، ۱۳۸۹: ۳۵۵). شهید مطهری نیز بر این موضوع تأکید می کند که آنچه امام خمینی [ره] را به عنوان اسوه رهبری قرار داد این بود که ندی امام از قلب فرهنگ و از اعماق تاریخ و از ژرفای روح این ملت برخاست. (مطهری، ۱۳۶۸: ۷۵). انقلاب اسلامی در طی حیات ۳۳ ساله خود مبتنی بر ایدئولوژی شیعه توانست با ایجاد رابطه میان عقلانیت و معنویت، جمهوریت و اسلامیت، آزادیخواهی و عدالت جوئی در حوزه های فردی، خانوادگی و اجتماعی با استفاده از آموزه های شیعی، راهبرد جدیدی از قدرت اسلام سیاسی را در قالب گفتمان شیعی به نمایش بگذارد.

توسعه و نفوذ

منظور از گسترش یا توسعه و تداوم نفوذ آموزه های انقلاب اسلامی ایران در منطقه این است که مبارزه با استکبار، عدالت جویی و حمایت از مستضعفین که از مهمترین شعارهای انقلاب اسلامی ایران است به خوبی مورد توجه بسیاری از مردمان منطقه خاورمیانه قرار گرفت. توسعه فرآیند چند بعدی است که معمولاً به تغییر از یک وضع کم مطلوب اشاره می کند. از نفوذ نیز به عنوان اقدام غیر اجبار آمیز قدرت استفاده می شود. زیرا می توان نفوذ را مانند قدرت به عنوان یک توانائی و یا به عنوان یک رابطه تعریف کرد در نتیجه طرف مقابل بجای آنکه مجبور به تغییر تصمیم خود شود متقاعد می شود و اقدام مورد نظر را انجام می دهد. (گراهام، ۱۳۸۱: ۳۷۹).

مذهب شیعه با توجه به اندیشه، آموزه ها و اعتقادات خود ضمن دعوت از دیگران برای آرامش، همزیستی و صلح، همواره با نظام سلطه و استعمار مبارزه کرده است. در نتیجه این افتخار جاودانه شیعه که در عین ظلم ستیزی و روحیه جهادی، همواره با اشغالگری مخالف بوده و صلح طلبی و حمایت از مظلومین و مستضعفین را از آرمانهای خود می داند آنها از دیگران متمایز می نماید. مذهب شیعه به دلیل اینکه فرهنگ عاشورایی و شهادت را اوج کمال خود می داند همواره به مبارزات علیه ظلم به عنوان منفعت اخروی می نگرد و جهاد و امر به معروف را از مبانی دینی خود می شمارد و الگوی این مبارزه را کربلا و عاشورای حسینی می داند. شیعه مبتنی بر آیات قرآن در توصیف قیام خود علیه ظلم و برپائی عدالت، نجات دنیوی و فوز اخروی را در سایه جهاد و شهادت می پندارد که در چهارچوب ارزشهای دینی مهار نموده و مژده سعادت اخروی و بهشت جاودان را در پی دارد، بنابر این مذهب شیعه بر سه رکن عقلانیت، معنویت و عدالت استوار است و جهان اسلام و بشریت را با توجه به این ارکان برای نجات دنیوی و اخروی توصیه و دعوت می کند.

وقوع انقلاب اسلامی ایران عوامل موثر ژئوپلیتیک منطقه را متحول ساخت و به طوریکه ایدئولوژی شیعه و مفاهیم و آموزه های انقلابی آن علاوه بر ایجاد چالش ایدئولوژی علیه امپریالیسم غربی به عنوان عامل ژئوپلیتیک نیز نظر بسیاری از صاحب نظران غربی را متوجه خود ساخته است. عنصر تشیع در انقلاب اسلامو دیگر جشنهای شیعی منطقه، سایر عوامل ثابت و متغیر ژئوپلیتیک منطقه را مهمتر نمود. در واقع آنچه مایه نظرگرانی غرب از انقلاب اسلامی است فکر جدید و مناسبات انسانی و معنوی جدیدی است که انقلاب اسلامی مطرح کرده است که این تفکر ارتباط مستقیمی با اسلام سیاسی شیعی دارد. (شفیعی فر، ۱۳۷۸: ۳۲۶). اسلام شیعی با داشتن مجموعه ای از ایده ها و نگرشهای اعتقادی ارائه دهنده یک ایدئولوژی اسلامی برای تعالی انسان و حرکت او به سوی کمال حقیقی است. این سعادت و کمال بر

^۱. برنارد لوئیس، استاد دانشگاه پرینستون آمریکائی اظهارات فوق را در دانشگاه تل آویو در ۱۸ ژانویه ۱۹۹۹ ایراد کرده است.

خلاف وعده ایدئولوژیهای مادی نمی‌تواند صرفاً اهداف دنیوی و مادی گروهی را در بر گیرد بلکه مبتنی بر اهداف دینی و اخروی تمام جامعه بشری است. (امرای، ۱۳۸۵: ۱۷۳). براین اساس، عوامل فرهنگی و اعتقادی به عنوان مولفه‌های مهم ژئوپلیتیک محسوب شده و توجه جنبش‌های آزادی‌بخش و نخبگان اسلامی به نقش اسلام در صحنه سیاسی باعث شده است که ژئوپلیتیکی کشورهای که از جمعیت با اکثریت مسلمان برخوردار بودند اهمیت یابد.

ژئوپلیتیک مقاومت

مفهوم دیگری که ممکن است در تبیین موضوع این پژوهش مفید واقع شود ژئوپلیتیک مقاومت است. رخدادهایی که از درون جوامع، سلطه نظامی، سیاست، فرهنگ و اقتصاد دولت و طبقه مسلط را به چالش می‌کشد و به تعبیر پاول روتلج ژئوپلیتیک از پایین نامیده می‌شود که در واقع همان ژئوپلیتیک مقاومت است که زبان حال طبقات تحت سلطه را منعکس می‌کند که مملو از مبارزات ضد سلطه‌گری و مقاومت در برابر نیروی جبار دولت‌ها در سیاست‌های داخلی و خارجی آنها می‌باشد. ژئوپلیتیک مقاومت و یا به تعبیر روتلج ضد ژئوپلیتیک و یا ژئوپلیتیک از پایین عبارت است از نیروی فرهنگی، سیاسی و اخلاقی در درون یک جامعه مدنی که تضاد منافع مورد نظر طبقه سیاسی مسلط دولتی را با منافع عموم مردم به چالش می‌کشد. این نیرو در قالب نهادها و سازمان‌های غیردولتی نظیر موسسات مذهبی رسانه‌ها، سازمان‌های داوطلب، موسسات آموزشی، اتحادیه‌های تجاری و غیره عمل کرده و قدرت مادی (نظامی - اقتصادی). دولت‌ها و سازمان‌های جهانی و حامیان بین‌المللی آنها را به چالش می‌کشد. ژئوپلیتیک مقاومت در اشکال مختلف از گفتمان‌های متضاد روشنفکران ناراضی گرفته تا استراتژی‌ها و تاکتیک‌های جنبش‌های اجتماعی را شامل می‌شود. ژئوپلیتیک مقاومت به اعتقاد "میشل فوکو" واکنش در مقابل قدرت سلطه‌گری است و همواره سلطه استکباری عامل ایجاد مقاومت بوده است.

نتیجه‌گیری

مذهب مورد مطالعه جغرافیدانان است، زیرا برای فهمیدن چگونگی اشغال کره زمین اساسی است. جغرافیدانان مکان مذاهب مختلف جهان را با مدرک مورد بررسی قرار می‌دهند و توضیحاتی برای اینکه چرا برخی مذاهب توزیع‌های پراکنده داشتند و برخی دیگر متمرکز هستند ارائه می‌دهند (خالدی، ۱۳۸۴: ۸۸-۸۷). مذهب و دین به منزله عامل جدید قدرت در نظام بین‌الملل مطرح شده است دین به عنوان یک منبع قدرت سیاسی و اجتماعی است. اگر ژئوپلیتیک را مطالعه اثر گذاری عوامل جغرافیایی در تصمیم‌گیری صاحبان قدرت بدانیم، این هویت دینی است که نقش تعیین‌کننده‌ای در پدیده‌های ژئوپلیتیک دارد. ژئوپلیتیک آموزه‌ای است که به وسیله آن پدیده‌ی قدرت در چارچوب تمایزات و ویژگی‌های سرزمینی یا جغرافیایی مورد مطالعه قرار می‌گیرد (سیمبر، ۱۳۸۵: ۹۸-۱۰۰). در این راستا، مذهب به عنوان عاملی که مرزهای سرزمینی را در خود می‌نوردد، تاکنون در خارج از دامنه مطالعاتی ژئوپلیتیک قرار می‌گرفت (احمدی و دیگران، ۱۳۹۱: ۴۵). ما نیاز داریم که تعریف خود را از (ژئوپلیتیک) فراتر از نگاه‌های سنتی که به اهمیت مرزها و مسائل ژئوپلیتیکی و قومی مرتبط می‌شود به مسائل ایدئولوژیک و سیاسی نیز وصل کنیم که پویایی خاصی به آن می‌دهد به خصوص در منطقه‌ای که قدرتهای بزرگ هم در آن نقش و منافع دارند و این مسأله هر روز جدی‌تر و عمیق‌تر می‌شود. ژئوپلیتیک از نظر آموزه‌های شیعی معنایی منطبق بر مفهوم ولایت دینی و قدرت بی‌قدرتی به شمار می‌آید. ولایت دینی نوعی اقتدار مشروع به شمار می‌رود که تا حدودی با رویکرد ژئوپلیتیک انتقادی همخوانی داشته و در چارچوب ژئوپلیتیک قدرت نرم قابل طرح است (واثق، ۱۳۹۱: ۶۲). مباحث ژئوپلیتیک مقاومت و آنتی ژئوپلیتیک از جمله مباحث مهم در پژوهش‌ها و نوشته‌های مربوط به ژئوپلیتیک انتقادی می‌باشد. این رویکرد توجهش را صرفاً به رویه سلطه ژئوپلیتیک معطوف نداشته بلکه به رویه دیگر ژئوپلیتیک که مقاومت می‌باشد بیشتر توجه می‌کند. و عاشورا به عنوان عالی‌ترین و متعالی‌ترین صحنه ژئوپلیتیک مقاومت از چنان ماندگاری و جاودانگی برخوردار بوده و هست که امروزه و در قرن بیست و یکم و هزاره سوم نیز توان تحریک و به‌غلیان در آوردن جنبش‌های مقاومت را دارد. بسیاری از نهضت‌ها و مقاومت‌ها در دنیای اسلام و حتی غیر اسلام الگوی مقاومت خود را از عاشورا الهام گرفته‌اند

طبعاً در چنین حوزه جغرافیایی ایران از جایگاهی ویژه برخوردار خواهد بود. موقعیت سیاسی و استراتژیک ایران به گونه‌ای سازماندهی شده است که از یکسو از قابلیت لازم برای مقاومت در برابر فشارهای هنجاری جهان غرب برخوردار بوده، از سوی دیگر امکان انتقال قالب‌های

هنجاری و ارزشی را به حوزه جدید ژئوپلیتیک دارد. حوزه‌ای که ساموئل کوهن آن را «کمر بند شکننده» نامید. در این منطقه حوزه‌های تعارضی جدید در حال شکل‌گیری است که ریشه‌های آن مربوط به دهه ۱۹۸۰ و انقلاب اسلامی ایران است. در چنین روندی «اسلام انقلابی از نوع ایرانی آن در مسیر رویارویی با ایالات متحده قرار گرفت. از آن پس تحت تأثیر انقلاب ایران، اسلام‌گرایی به‌عنوان تهدید امنیتی برای منافع ایالات متحده جایگزین ملی‌گرایی سکولار شد و هراس از برخورد میان اسلام و غرب، در اندیشه آمریکایی‌ها تبلور یافت. یکی از علل عمده مخالفت سایروس ونس - وزیر خارجه اسبق آمریکا - با انجام مأموریت نظام برای نجات گروگان‌های آمریکایی در ایران شبیح جنگ میان اسلام و غرب بود: «امام خمینی و پیروانش، که عاشق شهادت هستند، واقعاً ممکن است از اقدام نظامی آمریکا به عنوان راهی برای اتحاد جهان اسلام علیه غرب، استقبال کنند».

رویدادهای سال‌های بعد از انقلاب اسلامی، صرفاً هراس ایالات متحده از قدرت احیاءگری اسلامی را تشدید کرد. در پایان سال ۱۹۷۹، اشغال دوهفته‌ای مسجدالحرام در مکه از سوی شورشیان اسلام‌گرا، عربستان سعودی، ارزشمندترین متحد آمریکا در خاورمیانه را تکان داد. این گروه اسلام‌گرا، انحصار قدرت سیاسی و اقتصادی در خانواده پادشاهی سعودی را شدیداً مورد انتقاد قرار می‌دادند. ترور انور سادات - رئیس‌جمهور مصر - و حملات خونین علیه نیروها و پایگاه‌های ایالات متحده در لبنان، کویت، و سایر مناطق جهان در سال ۱۹۸۱ بر نگرانی مقامات ایالات متحده از صدور بنیادگرایی ایرانی افزود.

انقلاب اسلامی در تهران مواضع ایالات متحده در قبال اسلام سیاسی را تحت الشعاع قرار داد. در نتیجه بنا به باور برخی ناظران سیاسی، اسلام انقلابی از نوع ایرانی آن بر بخش زیادی از مباحث جاری در خصوص ظهور اسلام سیاسی سایه می‌افکند. نتایج یک نظرسنجی نشان داد که پیوند میانس اسلام و ایران در نگاه بیشتر آمریکایی‌ها تا چه اندازه ژرف و عمیق است.

منابع

- ابراهیمی، شهروز؛ (۱۳۸۸)؛ جهانی شدن و حاکمیت فراوستفالیبا با تاکید بر ایستارهای جمهوری اسلامی ایران؛ دو فصلنامه تخصصی پژوهش سیاست نظری، شماره ششم، تابستان و پاییز.
- احمدی، سید عباس، پارسایی، اسماعیل (۱۳۸۴) جایگاه ایران در نظریه‌های ژئوپلیتیک، فصلنامه ژئوپلیتیک ویژه نامه دومین کنگره علمی انجمن ژئوپلیتیک ایران، تهران. زمستان.
- احمدی، سید عباس، (۱۳۸۹)، نقش مذهب در گسترش حوزه نفوذ مطالعه موردی: تشیع و ایران، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال ششم، دوره ۱۷، شماره ۱، تهران.
- احمدی، عباس و حافظ نیا محمدرضا؛ (۱۳۸۹) موانع و شیوه‌های بازدارنده تجدید حیات شیعه در جهان؛ فصلنامه علمی - پژوهشی شیعه شناسی، ش ۳۰، تابستان.
- احمدی، فرج الله و قزوینی حائری، فرج الله (۱۳۸۹) فرایند اساسی عراق، فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۰، ش ۲، تابستان.
- اخوان مفرد، حمیدرضا (۱۳۷۵) تشیع و انقلاب ایران. مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ش ۵۷، پاییز.
- اسداللهی، مسعود (۱۳۸۲) حزب الله لبنان از رادیکالیسم تا واقع گرایی. فصلنامه مطالعات خاورمیانه، سال دهم شماره ۳، پاییز.
- اسلامی، رضا (۱۳۷۸) خاستگاه تشیع در بحرین، هفت آسمان، ش ۲۷، ۲-۴۳.
- امری، علی (۱۳۹۰) بررسی و تبیین رویکرد هرمنوتیکی در ژئوپلیتیک و جغرافیای سیاسی، رساله دکتری جغرافیای سیاسی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران.
- بیات، مصطفی، (۱۳۸۹). جهان اسلام: ژئوپلیتیک شیعه و توهم هلال شیعی؛ سردرگمی تحلیل گران غربی: هلال شیعی از واقعیت تا عمل، نشریه زمانه، شماره ۹۱ و ۹۲.
- پوراحمدی، حسین و جمالی، جمال. (۱۳۸۸). طرح هلال شیعی: اهداف، موانع و پیامدها، فصلنامه شیعه شناسی، شماره ۲۶.
- تلاشان، حسن. (۱۳۸۹). دورنمای ژئوپلیتیک شیعه در عراق، فصلنامه شیعه شناسی، شماره ۳۱.
- (۱۳۸۸). ژئوپلیتیک شیعه در لبنان قبل و بعد از جنگ ۳۳ روزه، فصلنامه شیعه شناسی، شماره ۲۷، ۱۳۸۸.
- جاودانی مقدم، مهدی. (۱۳۸۷). هلال شیعه باز یابی هویت یا توهم توطئه. فصلنامه خط اول. سال دوم، شماره ۴.
- جمالی، جمال. (۱۳۸۶) هلال شیعی و هژمونی آمریکا، فصلنامه شیعه شناسی، سال پنجم، شماره ۲۰.

- تلاشان، حسن. (۱۳۸۹). دورنمای ژئوپلیتیک شیعه در عراق، فصلنامه علمی - پژوهشی شیعه شناسی، ش ۳۱، پاییز.
- حاجی یوسفی، امیر محمد. (۱۳۸۸). هلال شیعی، فرصت‌ها و تهدیدها برای جمهوری اسلامی ایران، اعراب و آمریکا، فصلنامه دانش سیاسی، سال پنجم، شماره اول، بهار و تابستان.
- حافظ نیا، محمد رضا و احمدی، سید عباس. (۱۳۸۸). تبیین ژئوپلیتیکی اثرگذاری انقلاب اسلامی بر سیاسی شدن شیعیان جهان، فصلنامه شیعه شناسی، سال هفتم، شماره ۲۵.
- حافظ نیا، محمدرضا، (۱۳۸۴). بررسی وضعیت جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک در ایران، فصلنامه علوم سیاسی، سال هشتم، شماره ۳۰.
- (۱۳۸۶). ژئوپلیتیک انسانگر؛ فصلنامه ژئوپلیتیک، سال سوم، شماره سوم.
- حمزه، نزار (۱۳۷۲). حزب الله لبنان از انقلاب اسلامی تا سازش پارلمانی. ترجمه بهروز ابویی مهریزی، دانش سیاسی، پیش شماره سوم، مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق (ع)، بهمن و اسفند.
- حیدری، غلامحسین. (۱۳۸۴). ژئوپلیتیک فرهنگی یا ژئوکالچر، فصلنامه ژئوپلیتیک، ویژه نامه مجموعه مقالات نخستین کنگره علمی انجمن ژئوپلیتیک ایران، تهران.
- (۱۳۸۱). محلی شدن، ملی شدن، جهانی شدن در قرن بیست و یکم، دو هفته نامه گزارش گفت و گو، شماره ۲۸.
- دره میرحیدر، رسول افضلی، اسکندر مرادی. (۱۳۹۰). ژئوپلیتیک از نگاهی دیگر: تمرکز زدایی از دانش / قدرت، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی. شماره ۲۱.
- رامشت، محمد حسین و تقدسی، احمد. (۱۳۷۷). هارتلند فرهنگی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۴۸.
- عنادی، مراد. (۱۳۸۵). حزب دموکرات و جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه سیاست خارجی، سال بیستم، ش ۳ و ۲.
- فاضلی نیا، نفیسه. (۱۳۸۸). ایدئولوژی تشیع، انقلاب اسلامی و بیداری اسلامی، فصلنامه پانزده خرداد، شماره ۱۹.
- (۱۳۸۵). علل نگرانی غرب از انقلاب اسلامی (با تاکید بر عنصر ژئوپلیتیک شیعه)، فصلنامه علوم سیاسی، سال نهم، شماره ۳۶.
- فلاحی، سارا (۱۳۸۶). بررسی مقایسه ای دیپلماسی هسته ای دوران ریاست جمهوری محمد خاتمی و محمود احمدی نژاد (تا پایان قطعنامه ۱۷۴۷ شورای امنیت). فصلنامه پژوهش‌های علوم سیاسی، ش ۶.
- فولر، گراهام و رند رحیم، فرانک. (۱۳۸۲). هویت شیعه، ترجمه خدیجه تبریزی، فصلنامه شیعه شناسی، شماره ۳.
- قاسمی، فرهاد، (۱۳۸۹). مدل ژئوپلیتیکی امنیت منطقه ای: مطالعه موردی خاورمیانه؛ فصلنامه ژئوپلیتیک، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی، سال ششم، شماره ۲.
- گلی زواره، غلامرضا (۱۳۶۷). شیعیان عربستان و انقلاب اسلامی ایران. مکتب اسلام. سال ۳۵. شماره ۶.
- لک زایی، نجف، (۱۳۸۲)، بزرگ نمایی یک توهم و ژئوپلیتیک شیعه، نشریه پگاه حوزه، شماره ۱۱۸، بیست و هفتم دی ۱۳۸۲، قم.
- مجته‌زاده، پیروز. (۱۳۸۵). جغرافیای سیاسی جنبش‌های ایرانیان؛ ماهنامه اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۲۲۶-۲۲۵.
- محمدی، منوچهر (۱۳۸۴). "بازتاب جهانی انقلاب اسلامی". مجله ۱۵ خرداد. سال دوم. شماره ۵.
- میرحیدر، دره (۱۳۷۷). ژئوپلیتیک، ارائه تعریفی جدید. فصلنامه تحقیقاتی جغرافیایی، مشهد: سال سیزدهم شماره ۴.
- میرحیدر، دره؛ (۱۳۸۴)؛ سیری در تحولات ژئوپلیتیک؛ مجموعه مقالات نخستین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران، تهران: انتشارات سازمان جغرافیای ارتش، چاپ اول

References

- Ebrahimi, S. (2009). Globalization and post-Westphalian sovereignty with emphasis on the positions of the Islamic Republic of Iran. *Journal of Theoretical Politics Research*, (6), Summer & Autumn. [In Persian].
- Ahmadi, S. A., & Parsaei, I. (2005). Iran's position in geopolitical theories. *Geopolitics Quarterly* (Special Issue for the 2nd Congress of the Iranian Association of Geopolitics), Tehran, Winter. [In Persian].

- Ahmadi, S. A. (2010). The role of religion in expanding the sphere of influence: A case study of Shiism and Iran. *Geopolitics Quarterly*, 6(17), 1. [In Persian].
- Ahmadi, S. A., & Hafeznia, M. R. (2010). Obstacles and deterrent methods for the revival of Shiism in the world. *Shiite Studies Quarterly*, (30), Summer. [In Persian].
- Ahmadi, F., & Ghazvini Haeri, F. (2010). Iraq's essential process. *Journal of Politics (Faculty of Law and Political Science)*, 40(2), Summer. [In Persian].
- Akhavan Mofrad, H. R. (1996). Shiism and the Iranian revolution. *Journal of Faculty of Law and Political Science*, (57), Autumn. [In Persian].
- Asadollahi, M. (2003). Lebanese Hezbollah from radicalism to realism. *Middle East Studies Quarterly*, 10(3), Autumn. [In Persian].
- Eslami, R. (1999). Origins of Shiism in Bahrain. *Haft Aseman*, (27), 43-2. [In Persian].
- Amari, A. (2011). Analyzing and explaining the hermeneutic approach in geopolitics and political geography. PhD Dissertation in Political Geography, Faculty of Geography, University of Tehran. [In Persian].
- Bayat, M. (2010). The Islamic world: Shiite geopolitics and the illusion of the Shiite Crescent; Confusion of Western analysts. *Zamaneh Magazine*, (91 & 92). [In Persian].
- Pouirahmadi, H., & Jamali, J. (2009). Shiite Crescent project: Objectives, obstacles, and consequences. *Shiite Studies Quarterly*, (26). [In Persian].
- Talashan, H. (2010). The geopolitical outlook of Shiites in Iraq. *Shiite Studies Quarterly*, (31), Autumn. [In Persian].
- Talashan, H. (2009). Shiite geopolitics in Lebanon before and after the 33-Day War. *Shiite Studies Quarterly*, (27). [In Persian].
- Javadani Moghadam, M. (2008). Shiite Crescent: Identity recovery or conspiracy theory. *Khat-e-Avval Quarterly*, 2(4). [In Persian].
- Jamali, J. (2007). The Shiite Crescent and American hegemony. *Shiite Studies Quarterly*, 5(20). [In Persian].
- Haji-Yousefi, A. M. (2009). Shiite Crescent: Opportunities and threats for the Islamic Republic of Iran, Arabs, and the USA. *Journal of Political Science*, 5(1), Spring & Summer. [In Persian].
- Hafeznia, M. R., & Ahmadi, S. A. (2009). Geopolitical explanation of the Islamic Revolution's impact on the politicization of world Shiites. *Shiite Studies Quarterly*, 7(25). [In Persian].
- Hafeznia, M. R. (2005). Survey of the status of political geography and geopolitics in Iran. *Political Science Quarterly*, 8(30). [In Persian].
- Hafeznia, M. R. (2007). Humanist geopolitics. *Geopolitics Quarterly*, 3(3). [In Persian].
- Hamzah, N. (1993). Lebanon's Hezbollah from the Islamic Revolution to parliamentary compromise (Trans. B. Abouei Mehrizi). *Danesh-e-Siyasi*, (3), Imam Sadiq University Research Center. [In Persian].
- Heidari, G. H. (2005). Cultural geopolitics or geoculture. *Geopolitics Quarterly (Special Issue for the 1st Congress of the Iranian Association of Geopolitics)*. [In Persian].
- Heidari, G. H. (2002). Localization, Nationalization, Globalization in the 21st Century. *Gozaresh-e-Goftegu Biweekly*, (28). [In Persian].
- Darreh Mirheydar, Afzali, R., & Moradi, I. (2011). Geopolitics from another perspective: Decentralization of knowledge/power. *Human Geography Research Quarterly*, (21). [In Persian].
- Ramesht, M. H., & Taghaddosi, A. (1998). Cultural Heartland. *Geographical Research Quarterly*, (48). [In Persian].
- Enadi, M. (2006). Democratic Party and the Islamic Republic of Iran. *Foreign Policy Quarterly*, 20(2 & 3). [In Persian].
- Fazelinia, N. (2009). Shiite ideology, Islamic Revolution, and Islamic awakening. *15 Khordad Quarterly*, (19). [In Persian].
- Fazelinia, N. (2006). Causes of Western concern about the Islamic Revolution (with emphasis on the Shiite geopolitical element). *Political Science Quarterly*, 9(36). [In Persian].
- Fallahi, S. (2007). A comparative study of nuclear diplomacy during the presidencies of Mohammad Khatami and Mahmoud Ahmadinejad. *Political Science Research Quarterly*, (6). [In Persian].

- Fuller, G., & Rahim Francke, R. (2003). Shiite Identity (Trans. Kh. Tabrizi). *Shiite Studies Quarterly*, (3). [In Persian].
- Ghasemi, F. (2010). Geopolitical model of regional security: Case study of the Middle East. *Geopolitics Quarterly*, 6(2). [In Persian].
- Goli Zavareh, G. R. (1988). Saudi Shiites and the Islamic Revolution of Iran. *Maktab-e-Islam*, 35(6). [In Persian].
- Lakzaei, N. (2003). Magnifying an illusion and Shiite geopolitics. *Pegah-e-Hozreh*, (118). [In Persian].
- Mojtahedzadeh, P. (2006). Political geography of Iranian movements. *Political-Economic Information Monthly*, (225-226). [In Persian].
- Mohammadi, M. (2005). Global reflections of the Islamic Revolution. [Incomplete entry].
- Mohammadi, M. (2005). Global reflections of the Islamic Revolution. *15 Khordad Journal*, 2(5). [In Persian].
- Mirheydar, D. (1998). Geopolitics: Providing a new definition. *Geographical Research Quarterly*, 13(4), Mashhad. [In Persian].
- Mirheydar, D. (2005). A journey through geopolitical developments. *Proceedings of the First Congress of the Iranian Association of Geopolitics*, Tehran: Armed Forces Geographical Organization Publications, First Edition. [In Persian].